

UOT 93/94

**OĞUZ RAYONUNUN İNZİBATI – ƏRAZI BÖLGÜSÜ VƏ
ƏHALİSİNİN YERLƏŞMƏSİ****S.Z.QULİYEVA****Bakı Dövlət Universiteti
seidequliyeva@gmail.com**

Məqalədə XX əsr ərzində Oğuz (Vartaşen) rayonunun əhalisinin say dinamikası və yerləşməsi məsələləri tədqiq edilir. Qəza idarəetmə sistemi ləğv edildikdən sonra yaranan rayonun inzibati-idarəetmə sistemində və əhalisinin məskunlaşmasında ciddi dəyişiklik baş verməmişdir. Rayon üzrə əhalinin say dinamikasını illər üzrə izlədikdə əsas diqqəti çəkən dəyişiklik repressiyalar və II Dünya müharibəsi ilə əlaqədar azalmadır.

Rayonun təbii coğrafi şəraiti əhalinin məskunlaşmasını şərtləndirir və məşğuliyyətini formalaşdırır.

Açar sözlər: Vartaşen, Oğuz, əhalinin yerləşməsi, say dinamikası

Giriş. 2004-2008 və 2009-2013-cü illəri əhatə edən Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramında sosial-iqtisadi inkişaf və məşğulluqla əlaqədar vəzifələrlə yanaşı bu sahədə elmi tədqiqatların praktikliyinin artırılması və elmi tədqiqat fəaliyyətinin əlaqələndirilməsi məsələləri də əks olunur [5]. Bu proqramın icrasına elmi cəhətdən yanaşaraq, inzibati-idarə etmə sisteminə və əhalinin məşğuliyyətinin tarixi ənənələrinə nəzər salmaq zəruridir.

XX əsr ərzində Oğuz rayonunun inzibati-ərazi bölgüsü və əhalisinin yerləşməsində baş verən dəyişikliklərin öyrənilməsi bu cəhətdən maraqlıdır.

1. Mövzunun tədqiqində istifadə olunan mənbələr

a) Rayonun *inzibati-ərazi bölgüsünü* öyrənmək üçün əsas mənbələr 1926, 1933, 1938, 1941, 1947, 1961 və 1977-ci illərə aid SSRİ və Azərbaycan SSR-in inzibati ərazi bölgüsünü göstərən toplulardır [1, 49; 6, 179; 7, 234; 8, 258; 9, 226-227; 11, 22-23, 32-33, 42-43; 12, 30; 13, 36-37; 19, 192; 16]. Digər mənbələrdən fərqli olaraq 1933, 1961, 1977 və 1999-cu ilə aid materiallarda kəndlərin adları göstərilir. Bu isə kəndlərdə illər üzrə əhalinin məskunlaşmasını izləməyə imkan verir.

b) Rayonun *əhalisinin say dinamikası və yerləşməsini* öyrənmək üçün əsas mənbələr 1897-ci il Birinci Ümumrusiya siyahıyalma materialları, 1926,

1939, 1959, 1970, 1979, 1989-cu illərdə keçirilmiş Ümumittifaq siyahıyaalmaları və 1999-cu ildə keçirilmiş Azərbaycanın müstəqillik illərinin ilk siyahıyaalma materialları, həmçinin müxtəlif statistik göstəricilərdir [4; 14; 15; 16; 17; 18; 19]. Təəssüf ki, XX əsrin əvvəlində materiallar quberniya və qəzalara aid ümumi rəqəmlərlə verilib, rayonun ərazisinə aid ayrıca yaşayış məntəqələri üzrə demoqrafik göstəricilər yoxdur. Qafqaz təqvimində əhalinin sayı və milli tərkibi isə yaşayış məntəqələri üzrə göstərilir. Lakin bu materialları müqayisə etmək və dəqiqləşdirmək üçün əlimizdə başqa mənbələr yoxdur [19]. 1921-ci il Azərbaycan kənd təsərrüfatı siyahıyaalma materiallarında isə məlumatlar bütün yaşayış məntəqələri üzrə verilir [11].

Ümumiyyətlə, Sovet hakimiyyəti, xüsusilə, XX əsrin 30-cu illərində rayonlaşmadan sonrakı dövrə aid statistik materiallarda, həmçinin əhalinin siyahıyaalma materiallarında Vartaşen rayonunun əhalisinin sayı və yerləşməsi barədə tam materiallar əldə etmək mümkündür.

2. Rayonun formalaşması tarixindən. Rayonun tarixinə baxdıqda məlum olur ki, indiki Oğuz rayonunun ərazisi 1867-ci ildən Yelizavetpol quberniyasının Nuxa qəzasına aid olub*. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə və 1920-ci ildə Azərbaycan SSR yaradıldıqdan sonra da rayonun ərazisi Nuxa qəzasının tərkibində qalmışdır. Sovet hakimiyyəti qurulan ilk illərdə hələ bütün kəndlərdə dövlət orqanları qurulmamışdı, həmçinin kənd şuralarının ərazisinin geniş olmasına görə idarəetmədə bir sıra çətinliklər var idi. Buna əsasən, 1929-cu ildə aprelin 1-dən 9-dək keçirilən VI Ümumazərbaycan Sovetlər qurultayı respublikanın dairə, rayon və kənd şuraları üzrə inzibati-ərazi bölgüsünün həyata keçirilməsini qərara alır. Qərarla dairələrin sayının azaldılması və onların ərazisinin genişləndirilməsinin məqsədəuyğunluğu qeyd olunur. Həmin dövrə qədər mövcud olan 15 qəza ləğv edilir. Onların ərazisində 8 mahal təşkil edilir. Bir müddət sonra mahallara bölgü ləğv edilir, onların ərazisində inzibat rayonları yaradılır [3]. 1930-cu il 8 avqust tarixli qərarla Azərbaycan SSR-in rayonlaşdırılması ilə əlaqədar inzibati vahid kimi ayrıca Vartaşen rayonu təşkil olunur. Vartaşen rayonunun ərazisinə Nuxa qəzasının tərkibindəki Vartaşen yaşayış sahəsinin doqquz kənd soveti, Cəfərabad yaşayış sahəsinin dörd kəndi və Ərəş qəzasının kiçik bir hissəsi daxil edilir. Rayon 1952-ci il 3 aprel – 1953-cü il 23 aprel tarixlərində mövcud olmuş Gəncə vilayətinin tərkibində olmuşdur (SSRİ Ali Sovetinin 1953-cü il 23 aprel tarixli qərarı ilə vilayət ləğv edilmişdir).

Qeyd edək ki, rayonun inzibati bölgüsünə nəzər saldıqda məlum olur ki, həm qəza idarəetmə sistemində, həm də rayonlaşmadan sonra kəndlər kənd şuralarında birləşiblər.

Kənd təsərrüfatının idarə edilməsi və xalq təsərrüfatı şuralarının yara-

---

* Şəki xanlığına aid ərazilərin bir hissəsi Ərəş qəzasına aid olur. 1930-cu ildə rayonlar yaradıldıqda Ərəş qəzasına aid ərazilərin bir hissəsi Nuxa, Vartaşen və Kutqəşen rayonlarının arasında bölünür. Müasir Ağdaş rayonunun bütün ərazisi, Şəki, Oğuz, Yevlax və Qəbələ rayonlarının isə bir hissəsi Ərəş qəzasının ərazisi olub.

dılması ilə əlaqədar bütün SSRİ ərazisində inzibati-ərazi islahatları 1962-1964-cü illərdə də davam etdirilir. Nəticədə sahəsi böyük olan rayonların əsasında sənaye və kənd təsərrüfatı rayonları yaradılırdı. 1963-cü il yanvarın 4-də Azərbaycan SSR-də də 50 rayon və respublika tabeli 6 şəhərin ərazisində 31 rayon və 7 şəhər yaradılır. Bu qərara uyğun olaraq, respublika tabeliyində Nuxa şəhəri (1968-ci ildən Şəki) yaradılır və rayonun kəndləri Vartaşen rayonunun tərkibinə verilir. Bu islahat səmərəsizliyinə görə 1965-ci il yanvarın 6-da ləğv edilir. Bu səbəbdən də, Vartaşen rayonuna verilmiş kəndlər Nuxa şəhərinə tabe edilir. 1961-ci ilə qədər Vartaşen rayonunun mərkəzi Vartaşen kəndi olub. Kəndə 1961-ci il sentyabrın 9-da rayon tipli qəsəbə statusu, 1969-cu il martın 15-də isə şəhər statusu verilib.

Sonrakı illərdə rayonun ərazisində ciddi inzibati-ərazi dəyişiklikləri olmamışdır.

1991-ci ilin fevralında Azərbaycan SSR Ali Sovetinin qərarına əsasən, Vartaşen rayonunun adı dəyişdirilərək Oğuz adlandırılır.

Hazırda Oğuz rayonu Azərbaycan Respublikasının Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonunda yerləşir. Rayon şimaldan Rusiya Federasiyası ilə (Dağıstan MR), şərqdən isə Azərbaycan Respublikasının Qəbələ, qərbdən Şəki, cənubdan Ağdaş rayonları ilə sərhəddir.

3. İnzibati-ərazi bölgüsü. Rayonun inzibati-ərazi bölgüsündəki dəyişiklikləri izlədikdən sonra mənbələrdəki məlumatları müqayisə etməklə kənd şuralarının və kəndlərin saylarının dəyişməsinə aydınlaşdıraraq. İnzibati-ərazi bölgüsünün dəyişikliyinə illər üzrə izləmək üçün aşağıdakı cədvəl nəzər salmaq:

Cədvəl 1

Vartaşen (Oğuz) rayonunun inzibati-ərazi bölgüsü

İllər	Sahə, km ²	Şəhər	Kənd şurasının / ərazi vahidlərinin sayı	Kəndin sayı
1921	-	-	5	52
1926	-	-	9	... (məlumat verilmir)
1931	2.129	-	11	43
1933	...	-	9	38
1938	0.9	-	11	... (məlumat verilmir)
1941	1.1	-	11	... (məlumat verilmir)
1947	1.1	-	12	... (məlumat verilmir)
1961	1.1	-	9	39
1977	1.1	1	11	36
1999	1.220	1	9	33

Mənbə: Азербайджанская Сельскохозяйственная перепись 1921 года; Территориальное и административное деление Союза СССР на 1-е января 1926 года. с.192; Административно-территориальное деление Союза ССР. 1931, с.226-227; АССР инзибати bölünüşü, s.89; ССР. Административно-территориальное деление Союзных Республик, 1938. с.179; СССР. Административно-территориальное деление Союзных Республик. 1941,с.234; СССР. Административно-территориальное деление Союзных Республик, 1947. с.258; Азербайджанская ССР. Административно-территориальное деление. 1961. с.36-37; Азербайджанская ССР. Административно-территориальное деление на 1979 г; Azərbaycan Respublikası əhalisinin siyahıya alınması. 1999-cu il. I hissə. s. 13.

1917-ci ilə aid Nuxa qəzasının Üçüncü sahəsi olan Vartaşen haqqında materiallardan 39 kəndin 5 kənd şurasında [19], 1921-ci ilə aid materiallarından 52 kəndin 4 kənd şurasında birləşdiyi məlum olur [11]. 1926-cı il yanvarın 1-nə olan məlumatlarda Nuxa qəzasının Vartaşen sahəsində 9 kənd şurasının olduğu göstərilir. Təəssüf ki, kəndlərin, təsərrüfatların və əhalinin sayı göstərilmişdir [20]. Qeyd edək ki, bu ərazinin bir sıra kəndləri Sovet hakimiyyəti qurulmamışdan əvvələ aid materiallarda göstərilərsə də, sonrakı illərdə həmin kəndlərdə ya yaşayış olmamışdır, ya da başqa kəndlərlə birləşmişlər. Məsələn, Calut kənd şurasına daxil olan Küllük (1908-ci il üçün 70 nəfər), Covlan (1908-ci il üçün 51 nəfər) kəndlərinin adlarına sonrakı illərdə rast gəlmirik. 1921-ci il Azərbaycanın kənd təsərrüfatı siyahıyaalma materiallarında bu kəndlərdən 9-nun dağıldığı, 3 kəndin sakinlərinin isə Ərəş qəzasına köçdükləri göstərilir [11]. Həmin dövrdə baş verən hadisələri təhlil etdikdə belə nəticəyə gəlmək olur ki, bu kəndlərin boşalmasına 1918-1920-ci illərdəki siyasi proseslər, hərbi əməliyyatlar səbəb olmuşdur. Bu proseslər nəticəsində bir kənd şurasının, demək olar ki, bütün kəndləri dağıdılmışdır. Əhali həmin kəndlərin bəzilərində tədricən yenidən məskunlaşmışdır. Dağıdıldıqları göstərilən Zərrab və Yaqublu kəndlərində əhali daha tez məskunlaşır. 1933-cü ilə aid mənbədə bu kəndlərin adları var. Yenikənd və Top kəndlərinin adları isə 1961-ci il sənədlərində göstərilir. Axpilakənd, Salabəyli, Cucamış, Məclis və Qozlu kəndlərinin adlarına isə sonrakı sənədlərdə rast gəlmirik.

Rayonlaşmadan əvvələ və sonraya aid məlumatları müqayisə etdikdə məlum olur ki, rayon təşkil edilərkən Nuxanın Küngüt kənd şurasına daxil olan Yuxarı Bucaq, Aşağı Bucaq, Muxas, Baş Daşağıl kəndləri və Ərəz qəzasına aid bir neçə kənd Vartaşen rayonunun ərazisinə verilir. Və ya digər bir fakt: 1933-cü ildə Vartaşen rayonuna aid olan bəzi kəndlər 1966, 1977 və 1999-cü il materiallarında göstərilmişdir.

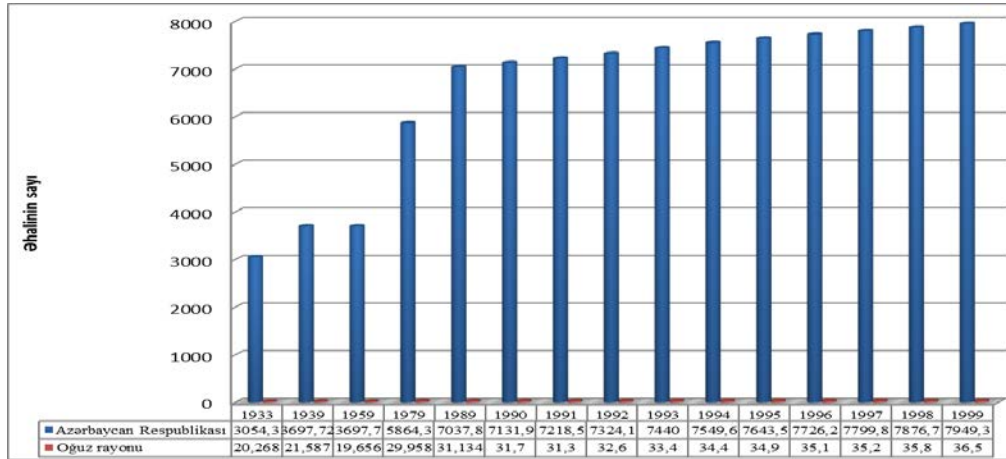
Xüsusilə, kənd şuralarının dəyişikliyinə nəzər salaraq. Şəkinin yuxarıda adlarını qeyd etdiyimiz Muxas və Bucaq kəndləri yerləşdikləri təbii-coğrafi mövqeyinə görə həmişə eyni kənd şurasında qalıblar. 1961-ci ilə aid məlumatda Qozlubucaq və Baş Daşağıl kəndləri Muxas kənd şurasına daxil edilir. Qozlubucaq kəndinin adına sonrakı illərə aid inzibati-bölgədə rast gəlmirik. Padar kənd şurasına daxil olan 14 kəndin 1933-cü il məlumatlarında Sincan və Padar, 1961-ci ilə aid sənədlərdə isə Sincan, Padar və Vardanlı kənd şuralarında birləşdirildiyi göstərilir. Bundan sonra isə Yaqublu, Yenikənd, Top və Zərrab kəndləri Vardanlı kənd şurasından ayrılaraq ayrıca Yaqublu kənd şurasında (1999-cü il üçün ərazi vahidində) birləşdiriliblər.

Hazırda rayonda 1 şəhər (Oğuz şəhəri), 33 kənd, 2 yaşayış sahəsi (Malıx və Daşüz yaşayış sahələri) var. Kəndləri: Bayan, Calut, Bucaq, Muxas, Baş Daşağıl, Qumlaq, Hallavar, Şirvanlı, Tayıflı, Xalxal, Xalxalqışlaq, Ərmənət,

Rəqəmlərdən göründüyü kimi, 1921-1999-cu illərdə əhalinin sayı təqribən 20 min nəfər artmışdır. Azalma 1939 və 1959-cu illər arasında müşahidə olunur. Bu proses repressiyalar və II Dünya müharibəsi ilə əlaqədar olmuşdur.

Oğuz rayonunun əhalisinin sayının respublika əhalisinin sayının nisbətində nəzər salmaq. Çünki rayon respublikanın kiçik rayonlarından biridir. Siyahıyaalma materialları da bunu təsdiq edir.

Göründüyü kimi, 1933-1999-cu illərdə rayonun əhalisinin sayı respublika əhalisinin 1%-ni təşkil edirdi. Ümumiyyətlə, Sədərək (11.958 nəfər), Xızı (13.080 nəfər), Şahbuz (20.320 nəfər), Şuşa (24.340 nəfər), Culfa (25.908 nəfər), Daşkəsən (30.418 nəfər), Siyəzən (33.462 nəfər) kimi Oğuz rayonu da (36.488 nəfər) respublikanın əhalisi az olan rayonlarından [4, 15-17]. 1999-cu il məlumatlarına əsasən rayonda ümumi sıxlıq hər kv.km-ə təqribən 30 nəfər düşür [4, 11].

Rayonun təbii-coğrafi şəraitinə görə, XX əsr boyu kənd əhalisinin sayı şəhər əhalisindən üstün olmuşdur. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi 1969-cu ilə qədər rayonda şəhər olmayıb. Hətta Vartaşenə şəhər statusu verildikdən sonra da bura güclü axın olmayıb. Cədvəldən göründüyü kimi, SSRİ dövründə Azərbaycanda sənayeləşmənin inkişafına baxmayaraq, 1959-1989-cu illərdə əhalinin 83, 1990-cı ildə isə 82%-ni kənd əhalisi təşkil edirdi. Buna görə də, Oğuz, ölkənin kənd təsərrüfatı rayonlarından biridir. Rayon ərazisinin 39,049 hektarını meşələr, 16,722 hektarını əkin sahələri, 1960 hektarını bağlar təşkil edir. Belə təbii coğrafi şərait əhalinin məskunlaşmasını şərtləndirir və məşğuliyyətini formalaşdırır. Əsrin əvvəllərinə aid məlumatlarda Vartaşendə qoz-fındıq becərilməsi, tütünçülük və ipəkçiliyin inkişaf etdiyi göstərilirdi [11]. Hazırda rayonun iqtisadiyyatında taxılçılıq, meyvəçilik, tərəvəzçilik və heyvandarlıq aparıcı rol oynayır.

Nəticə. Tədqiqat nəticəsində məlum olur ki, qəza idarəetmə sistemi ləğv edildikdən sonra yaranan Oğuz rayonunun sahəsində və əhalinin məskunlaşmasında ciddi dəyişiklik baş verməmişdir. XX əsrin əvvəlində bir sıra kəndlər da-

ğıdılmış, bəzisinin əhalisi isə başqa kəndlərə köçmüşdür. İnzibati-idarəmə sistemindəki dəyişiklikləri kənd şuralarının sayının və adının dəyişməsi ilə izləmək olur.

Tədqiq etdiyimiz dövrdə əhalinin təqribən 83%-i kəndlərdə məskunlaşmışdır və məskunlaşmasında dəyişiklik qeydə alınmır. Rayon üzrə əhalinin say dinamikasını illər üzrə izlədikdə əsas diqqəti çəkən dəyişiklik II Dünya müharibəsi və repressiyalar ilə əlaqədar yaranan azalmadır. Sonrakı illərdə əhalinin sayında digər ciddi dəyişiklik qeydə alınmır.

Bundan belə nəticə çıxartmaq olar ki, hazırda rayonun kəndlərinin birləşdikləri ərazi vahidləri regionların sosial-iqtisadi inkişafının icrası ilə əlaqədar onların idarə edilməsi üçün münasibdir. Əhalisi sıx məskunlaşmayan və əsasən kənd təsərrüfatı rayonu olan Oğuzda kənd təsərrüfatının ənənəvi sahələrinin inkişafına yönəlmiş layihələr effektiv ola bilər. Həmçinin rayonun təbii-coğrafi şəraiti turizmin inkişafına şərait yaradır.

ƏDƏBİYYAT

1. ASSÇ inzibati bölünüşü. Bakı: Az.XTUİ, 1933, 292 s
2. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Ensiklopediyası. 2 cildə. Bakı: Lider, 2004.
3. Azərbaycan tarixi: 7 cildə. VI c, aprel 1920 - iyun 1941. Bakı: Elm, 2008, 568 s.
4. Azərbaycan Respublikası əhalisinin siyahıya alınması. 1999-cu il. I hissə. Bakı: Səda, 2000, 565 s.
5. Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı. Dövlət Proqramı // Azərbaycan Respublikası. İqtisadi İnkişaf Nazirliyi. <http://www.economy.gov.az>
6. СССР. Административно-территориальное деление Союзных Республик. Районы и города СССР. М.: Власть Советов, 1938, 327 с. (PDF).
7. СССР. Административно-территориальное деление Союзных Республик. М.: Ведомости Верховного Совета, 1941, 400 с. (PDF).
8. СССР. Административно-территориальное деление Союзных Республик. М.: Ведомости Верховного Совета, 1947, 488 с. (PDF).
9. Административно-территориальное деление Союза ССР. Районы и города СССР. М.: Власть Советов при президиуме ВЦИК, 1931, 311 с. (PDF).
10. Адрес-календарь Азербайджанской Республики на 1920 г. на тюркском и русском языках (1-й год издания), под ред.А.И.Ставровского. Баку, с. 76-88 // Azərbaycan tarixi sənədlər və nəşrlər üzrə. Bakı: Elm, 1990, s.174-175.
11. Азербайджанская Сельскохозяйственная перепись 1921 года, с.22-23, 32-33, 42-43.
12. Азербайджанская ССР. Административно-территориальное деление на 1977 г. Баку: Азернешр, 1979.
13. Азербайджанская ССР. Административно-территориальное деление на 1 января 1961г.. Баку: Азернешр, 1961, 280 с.
14. Всесоюзная перепись населения 1959 г. Численность наличного населения городов и других поселений, районов, районных центров и крупных сельских населенных мест на 15 января 1959 года по регионам союзных республик (кроме РСФСР) // http://demoscope.ru/weekly/ssp/ussr59_reg1.php.
15. Всесоюзная перепись населения 1970 года. Таблица 1 с. РГАЭ. Ф.1562. Оп. 336. Д. 3831-3838.
16. Всесоюзная перепись населения 1979 года. Таблица 1 с. РГАЭ. Ф.1562. Оп. 336. Д. 5943-5951.
17. Всесоюзная перепись населения 1989 г. Численность городского населения союзных

- республик, их территориальных единиц, городских поселений и городских районов по полу // http://demoscope.ru/weekly/ssp/sng89_reg2.php.
18. Всесоюзная перепись населения 1989 г. Численность населения союзных республик СССР и их территориальных единиц по полу // <http://demoscope.ru>
  19. Кавказский календарь на 1917 года. Под ред. Н.П.Стельмашука. Тифлис: Типография Канцелярий Наместника Е.И.В. на Кавказ, 1916.
  20. Территориальное и административное деление Союза ССР на 1 января 1926 года. Народный Комиссариат Внутренних Дел. Статистический отдел. М.: Главное Управление Коммунального Хозяйства НКВ, 1926 год.

АДМИНИСТРАТИВНО-ТЕРРИТОРИАЛЬНОЕ ИЗМЕНЕНИЕ И РАЗМЕЩЕНИЕ НАСЕЛЕНИЯ ОГУЗСКОГО РАЙОНА

С.З.КУЛИЕВА

РЕЗЮМЕ

В статье исследуются проблемы административно-территориальных изменений и размещение населения Огузского (Варташенского) района за XX век. В целом, с момента ликвидации уездной системы правления и образования районного управления серьезных административно-территориальных изменений не произошло, в т.ч. и в размещении населения. Лишь в период массовых репрессий и Второй мировой войны мы наблюдаем уменьшение в численности населения района.

Географическое положение района обуславливает размещение и занятость основной части населения.

Ключевые слова: Варташен, Огуз, размещение населения, динамика численности

ADMINISTRATIVE-TERRITORIAL DIVISION AND DISTRIBUTION OF THE POPULATION OF THE OGHUZ REGION

S.Z.GULIYEVA

SUMMARY

The article studies the population dynamics and the administrative-territorial division of the Oghuz region in the XX century. After the abolition of the emergency management system in the region, settlement of the population did not significantly change. Only in the period of mass repressions and World War II we observe the decrease in the population dynamics of the region.

Natural geographical conditions of the region characterize settlement and form of the employment conditions.

Key words: Vartashen, Oghuz, settlement of population, dynamics of population